

Georg Kühlewind Alapítvány

KARÁCSONYI HÍRLEVÉL

2019

Alapítványunk kuratóriuma ez év karácsonyán *Bóna László Székely Anikóval* folytatott beszélgetésével kíván fényteli karácsonyi ünnepeket és boldog új esztendőt minden kedves olvasójának. Egyben köszönetet mond Bóna Lászlónak önzetlen munkájáért, és hogy lehetővé tette e beszélgetés közzétételét.

Böszörményi László

Fenyő Ervin

Pál József

*

A szellem áthatása

Székely Anikó Bóna László vendége volt

Pódiumbeszélgetés a Waldorf Óvónőképzés nyári táborában

2017. június 28. – Solymár

Az év legmelegebb napja volt. Fülledt nyári kánikulában mentem Székely Anikóért, Anikó néniért, hogy elvigyem magammal a Waldorf Óvónőképzés nyári táborába egy esti beszélgetésre. Anikó néni egy halom zöld falevelet hozott magával. Csak később derült ki, hogy miért. A solymári tanárképzés nagytermében az óvónőképzés hallgatókkal, tanárokkal és érdeklődőkkel együtt hetven-nyolcvan ember várta kíváncsian a beszélgetést. A beszélgetés közben a fülledtség egyre fokozódott. Ahogy a szellem szárnyalni kezdett, a hőfok is emelkedett, mintha a külső hő együtt járna a közös szellemi átfűtöttséggel. És amikor előkerültek a falevelek, és kiderült, hogy mivégre vannak jelen a beszélgetésben, leszakadt az ég, és villámok, mennydörgés kíséretében hatalmas nyári vihar kísérte a beszélgetés hátralevő részét, megerősítve, kiemelve a lényegét.

Az esti beszélgetést felvettük, azt megszerkesztettem, és később elolvastattam Anikó nénivel. Ő szerényen csak annyit mondott, hogy van benne néhány fontos dolog, ami akkor és ott jutott eszembe. Egyetértett velem, hogy közzé tegyem.

Most – a könnyebb olvashatóság kedvéért kisebb fejezetekre tagolva – útjára bocsátom a beszélgetést itt, ebben a formában.

Bóna László
Budapest. 2019. december.

*

Kis magyar személyes Waldorf-történelem

Bóna László: Jó estét kívánok, úgy beszéltek meg Anikó nénivel, hogy a múlttal kezdjük a beszélgetést. A magyarországi Waldorf történetéből, az egész magyarországi Waldorf-kezdetekből indulunk ki, hogy egyáltalán miből született meg ez az egész, amelynek mi itt mindannyian valahogy részesei lettünk. Mik voltak a kezdetek, hogy kezdődött mindez Magyarországon? A semmiből egyszer csak előállt? Vagy volt előzménye? Voltak már itt, akik antropozófiával foglalkoztak? Vagy idehozták? Egyáltalán, mit tudhatunk erről?

Székely Anikó: Hát, elsősorban szeretettel köszöntök mindenkit. Megengeditek, hogy tegezzek benneteket, a munka hevében?

Hát, nagyon régen keletkezett Magyarországon a Waldorf-fogalom. Egy személyre kell felhívnom a figyelmet, és ő Nagy Emilné Göllner Mária, aki talán 1922-ben, egy pályaudvari könyvkereskedésben Rudolf Steinernek *A magasabb világok megismerésének útja* című könyvét megvette. És mikor elkezdte olvasni, rájött, hogy ezzel az emberrel meg kell ismerkednie. Meg is ismerkedett Rudolf Steinerrel, és 1926-ban megalapította Magyarországon az első magyar Waldorf-iskolát a Kissvábhegyen, a Kissvábhegyi úton, amit ma úgy hívnak, hogy Gaál József út, de ennyire nem fogok a részletekbe belemenni. '26-33-ig tartott az iskola, akkor a német tanároknak haza kellett menni, mert Hitler elkezdte működését, különben is csődbe jutott, tehát '33-ban befejeződik az iskola. Az antropozófia viszont nem fejeződött be. Nem volt antropozófus társaság, csak kis csoportokban tovább tanulták a steineri műveket az itt élők.

1946-ban férjemmel együtt megismerkedtünk Göllner Máriával. Rendkívül nehéz körülmények között, ostrom után kis magánlakásban, nyomorúságosan, földön, díványon ülve, fekvve elkezdtek a munkát. Nagyon tetszett nekem, amit mondott, a férjemnek is. Egy fél éven belül, ez a Steiner-tanítvány, Nagy Emilné Göllner Mária elhagyta az országot, Dornachba ment, és soha többé nem jött vissza.

Elutazása előtt külön figyelmet szentelt mindenkinek, aki hallgatta őt. Nekünk kettőnknek, a férjemnek és nekem üzent, hogy szeretne velünk beszélni. Éspedig szeretné, ha elmondhatná nekünk, hogy mi az, hogy tudati gyakorlat. Férjem elment, én pedig azt üzentem, tizennyolc éves vagyok, hagyjanak engem békén. Úgyhogy nálam ez így kezdődött.

A Kádár-rendszer alatt nagyon óvatosan kellett összejönnünk. Attól mi még összejöttünk, kis csoportokban, karácsonyi játékok is voltak, pásztorjáték. A próbán mindig valaki a próba ablaka alatt föl-alá sétált, hogy nem hallatszanak-e ki az énekek. Nem hallatszottak ki. Megtartottuk a karácsonyi játékokat. És 1988-ban nyílt meg annak a lehetősége, hogy itt Waldorf-óvoda legyen.

Az sem ment egyszerűen. Egy csoport hosszú ideig már tanulmányozta azokat a Steiner-műveket, amelyek a kisgyerek szellemi-lelki életéről szólnak. És az előkészület olyan volt, hogy húsz-huszonöt család összegyűlt. A gyerekeket Solymáron, itt, egy családnál, vasárnaponként, én, aki nem vagyok óvónő, képzeljétek el, összetartottam. Hát tudjátok, hogy micsoda feladat volt! Biztos nagyon sok butaságot csináltam, de a családok megvoltak. Össze voltak tartva, a gyerekek fölnöttek, úgy látszik, semmi bajuk sem történt abból, hogy ott velem játszogattak. Felmerült, hogy Németországból kellene hozni óvónőt. Közben tárgyalások folytak. Megalakult a kuratórium. A kuratórium tagjai: Vekerdy Tamás, Makovecz Imre, Szilágyi Péter, Székely György, és hogy minden rendben menjen, a solymári tanácselnököt is a kuratórium tagjává választották. Azt mondtuk, hogy egy magyar-német óvodát szeretnénk, hogy ez német kezdeményezés lesz tulajdonképpen. Szóval, sikerült.

Az első óvónő, akit nagyon nagy szeretettel vártunk, megérkezett. És mivel nem tudott a gyerekekkel beszélni, bábjátékot játszott. És a szülők árgus szemmel figyelték, hogy jó lesz-e

ez az óvónő, vagy nem lesz jó. A bábjáték lement, nagyon sikeres volt. És akkor elkezdett panaszkodni az óvónénin, hogy mennyi személyes baja van a szülőkkel. Ijesztő volt számunkra, hogy akkor itt is nagyon sok baja lesz a szülőkkel, úgyhogy... még másfelé is kutakodtunk. A férjem külföldön járt, Stuttgartban, és a Waldorf-szövetséghez is elment, és azt mondták, talán van valaki, de most épp három hete tüdőgyulladásban fekszik. Úgy hívják, hogy Annette Stroteich. Annette megérkezett, megbeszéltük, hogy ezt a húsz-huszonkét gyereket összegyűjtjük, én leszek a tolmács. Hát, nehézkesnek indult ez, ugye, hogy az óvónénit tolmácsolni kell a gyerekeknek. Mindenesetre, Annette megjelent egy kis kosárral, benne dió, és a gyerekeket fogta, és szépen levezette azon a lépcsőn, ami abban a lakásban volt, ahol összegyűltünk. A második mondatnál láttam, hogy teljesen fölösleges tolmácsolni. Annette beszélt németül, a gyerekek mindent megtettek, amit mondott. Úgy egymásra hangolódtak, hogy ha magyarul beszél is csoda lett volna az, ahogy együtt voltak. Tehát Annette megérkezett, egy szót sem tudott magyarul. Én kezdtem tanítani, napi nyolc órát tanítottam, mert nyugdíjazásom után pont azzal foglalkoztam, hogy külföldieket tanítottam magyarra. És nagyon szigorú voltam, de Annette is akart tanulni. Nyolc órát tanult... Közben nyaralni mentünk, evezőtúrára. Annette utánunk jött... én mondtam, hogy addig nem mész be a vízbe, amíg a tárgyas ragozás nem megy ...

Szóval, Annette január elsején magyar népdalokkal, magyar mesékkel megnyitotta az első óvodát. Ősszel óvodafelvételt tartottunk. November végén Annette-nek meghalt az édesapja, hazament. December 8-án az én édesanyám halt meg. Pár héttel rá a férjem édesanyja. Hát most képzeljétek el, a rettenetes gyászban, ez az örömteli esemény, és ehhez kellett magunkat tartani! Tehát nagy lendülettel megindult az óvoda. A szülők építették a romos házat. Olyan szülők, akik nem tudtak tetőt fedni – tetőt fedtek, vízvezetékhez nem értettek – vízvezetékét csinálták, mindenki dolgozott.

Nagyon érdekes volt, hogy itt Magyarországon a könyvek és a tanulmányaink alapján mindnyájan azt hittük, hogy tudunk valamit. Hát, Annette, hogy mondjam... fokról fokra elmondta nekünk, hogy teljesen másképp van ez a dolog, mint ahogy azt mi elképzeltük. Sok küzdelme volt a szülőkkel, a hozzáértőkkel, a nagyszülőkkel. És a végén lecsendesedtek ezek a nehézségek. Itt a solymári művelődési házban az első év végén legalább négyszázan összegyűltek kéthetenként, és hallgatták a Waldorf-pedagógiáról szóló előadásokat. Mindenki óvodát akart, iskolát akart. Én tartottam ezeket az előadásokat, és Annette-t megkértem, hogy mindig szóljon közbe, ha valami olyan fajta praktikus dologról van szó, amit mégsem tudok. Ősszel elindult az iskola.

Még egy óvodáról meg kell emlékezni, ez pedig a Paulovics Henriette, az úgynevezett Babi néven elhíresült óvónéni óvodája. Annette maga mellé akarta venni, megindult a képzés is, és Babi, miközben a képzést végezte, megnyithatta az óvodát. Mégsem maga mellé vette, mert annyi szülő volt, hogy még egy óvodát kellett nyitni. Ez a Babi-féle óvoda ma is hihetetlen lendülettel és szépen csinálja a munkáját. Első kézből tudom, unokáim oda jártak, dédunokáim is oda jártak. Nem ezektől az unokáktól való gyerekek ezek, ugye, mert túl rövid lett volna az időköz. Tehát unokáim is, dédunokáim is. Ma is működik, és kis csoport is alakul Babi körül, végzett óvónők, működő óvónők, akik megbeszélnek a problémáikat, és sokszor én is közöttük voltam. Most már nem nagyon mehetek, mert Balatonalmádiba költözött Babi, de néha eljönnek hozzám, és akkor együtt beszélgetünk.

Az első képzés, amit Annette elkezdett, a tanárok közül szeretnék egy párat megemlíteni. Hegedűs Miklós festőművész, ő tanított festést és természetszemléletet, ő az egyik fordítója Goethe növények metamorfózis-tanának. Lovász Irén volt az énektanár. Makovecz Imre is tanított a szimbólumokról. Vekerdy Tamás antropológiát, Székely György tudati munkát, szellemtudományi iskolázást. Hát, körülbelül ennyi, lehet, hogy többen is tanítottak. Fenyő Ervin, aki színész és Széchenyi-kutató és magyartanár... Most több nem jut eszembe.

Kis személyes élet-történelem

Bóna László: Szeretnék a személyes múltra is kérdezni. Kaptunk egy kis történeti bepillantást, hogy mi hogyan indult, de hát azért én nem tudom kihagyni, hogy megkérdezzem, hogy alakult ez a kapcsolat Gyuri bácsival? És hogy épült föl? És hogy maradt meg így, ilyen mély tartalommal, ilyen sokáig?

Székelly Anikó: Mármost ő meg én?

Bóna László: Igen. Hogy kezdődött? És hogy fonódott össze a kapcsolatuk az antropológiával?

Székelly Anikó: Hát ez úgy volt, hogy én nem voltam még egészen tizenhárom éves, tehát... Gyuri bácsi a tizenharmadik születésnapomra rózsaszín szegfűvel gratulált. Ő a Barcsay Gimnáziumból jött, én a Mária Terézia Leánygimnáziumból, és ő tudta, hogy merre jövök... Na most, első beszélgetésünk, ami a Gellérthegy alatt volt, a Duna-parton, ahol ma ugyanolyanok a rácsok, minden ugyanolyan, Gyuri bácsi engem meg akart győzni, hogy nincs Isten.

Bóna László: Hány éves volt ő akkor?

Székelly Anikó: Tizenhat. Hihetetlen intelligenciával és rátermettséggel – meggyőzött. De nem sokáig tartott, mert hát, hogy a szellemi részét elmondjam, nagyon kezdett bennünket érdekelni a görög mitológia. Egy kiváló professzor volt Magyarországon akkor, aki a nagyközönségnek is előadásokat tartott, egy egyetemi magántanár volt, Kerényi Károly. És mi is befurakodtunk oda az egyetemre, gyerekként, és hallgattuk őt, és meglevénedett bennünk ez az olümposzi társaság. És ha másban nem is hittünk, de a görög istenekben kezdtünk hinni. Másképpen. Nem vallásosan, hanem mégis csak az ő létezésükben. És akkor egy gimnazista barátnőm, aki ugyanakkor ő is járt oda, azt mondta, hogy van egy úgynevezett antropológia nevű tudomány, és Göllner Mária Nagy Emilné tartja az előadásokat. Addigra én már tizenöt éves lettem, a férjem tizennyolc. Akkor nem volt még a férjem... És elmentünk erre az előadásra. Ahova hívtak. A *János evangéliumról* volt szó. És akkor mi kijöttünk, a barátnőm megkérdezte, hogy tetszett, és mi azt mondtuk, mi ezt mind tudjuk. Úgyhogy többet el sem megyünk. Mi ez nekünk, hát ilyen kis piti dolog, hát ugye, ugyanazt elmondja, amit mi már rég tudunk. Na most eljött a háború, és mi nagyon leszerénykedtünk azokban a borzalmakban, amik ott történtek, és rájöttünk arra a háború után, hogy a világon semmit sem tudunk. És a háború után, '46-ban újra elmentünk Göllner Máriához.

Na most azóta is foglalkozunk antropológiával, olyan módon ugye, hogy először visszautasítottam egy részét... Évtizedek kellettek, mire én ezt beláttam, hogy erre szükség van. Éspedig azért kellettek évtizedek, mert tele voltam költői képzetekkel, ami nekem sokkal-sokkal többet jelentett, mint egy tudati gyakorlat. Előveszek egy kiskanalat, és arra gondolok! Hát micsoda marhaság! Bocsánatot kérek. Akkor már inkább a természet, a költészet. De egy idő múlva észre kellett vennem, hogy valahogy hiába olvassuk egymás után az antropológiai ciklusokat, nem jutunk előre. Miben? Nem változunk meg. Hát arra való az a rengeteg csodálatos írás, hogy behabzsoljuk? És akkor még tudás, még tudás, még tudás... A férjem se volt olyan szorgalmas a tudati gyakorlatok művelésében, és ennek nagyon sok oka volt, Magyarországon nem nagyon volt, aki ezt művelte volna. Nem tudtunk kitől tanácsot kérni, és tizenkét év erős munka után, mivel én tizennyolc éves voltam, mikor ezzel összekerültem, tehát harminc éves koromban újra előlről kezdtem. Az egészet. Mintha eddig nem olvastunk volna semmit. Kezdtük *A szabadság filozófiájával* – nagyon nehéz mű, Steiner legelső művei közé tartozik... A 19. század vége tele volt azzal, hogy nézzünk a múltba. Származás, mélylélektan, emberi múlt. Nyelvészet. Az egész tudományos élet tele volt azzal, hogy nézzünk a múltba. Hátra. És akkor elkezdte működését Rudolf Steiner, aki azt mondta, hogy ne a múltba nézzünk, hanem most, ebben a pillanatban magát a gondolkodást próbáljuk megvizsgálni.

Abban a pillanatban, amikor az születik. Amikor művelem. A jelent próbáljuk megragadni, ne a múltat. *A szabadság filozófiája* oda vezet, hogy ezt a tapasztalást az ember megszerezheti.

Elkezdtek előlről, hét évig dolgoztunk egyedül. Hívtuk a barátainkat, nevetségesnek tartották, hogy miért? Miért kell előlről kezdeni, mikor egyszer már annyit tudunk. Nem tudunk semmit. Előbbre mentünk? Emberileg, attól, hogy ez így ment, hogy tudás, tudás, tudás... nem mentünk előbbre. Kalandos úton megismerkedtünk olyan valakikkel, akik eredményesen művelik a szellemi iskolázást. A férjem egy olaszországi kiküldetése alapján találkozott egy Steiner-tanítvánnyal, úgy hívják, hogy Massimo Scaligero. Én megtanultam olaszul, hogy tudjak vele beszélni. Tehát dolgoztunk. Ki-ki a maga módján. És barátokra találtunk ott. Mikor kiderült számunkra, hogy mi az út, akkor hívtunk megint barátokat, és akkor többen jöttek, és el tudtuk mondani, hogy mi az, ami a világban működik, és amit érdemes megtanulni. Hogy miért, tulajdonképpen. Kitérek egy picit erre, nos, elmentem a témától, de ez benne van.

Áthatottság

Székelly Anikó: Nos, úgy élünk, és úgy születünk, hogy a fizikai dolgokat nagyon jól ismerjük. Mi tudjuk azt, hogy itt van egy szék, ott ül az Éva a másik széken, a két szék nem hathatja át egymást, csak egymás mellett vannak. Nem lehet másképp. Az emberi viszonyok legtöbbször ugyanezt tükrözik. Nem tudják áthatni egymást. Egymás mellett vannak. És amíg nem történik meg az, hogy az emberi lelkek áthatják egymást, és én azzá leszek gondolatomban, érzésemben, amilyen te vagy, hogy megismerjelek, és fordítva, a másik is áthat engem, addig a békétlenség, a veszekedés, társadalmi problémák, politikai problémák uralkodnak. Semmit sem lehet rendszabályokkal helyrehozni. Nincs olyan rendszabály a világon, amelyik előremutató lenne. Valamit csinálni kell, valami mást. Az úgynevezett tudati iskolázás ezt szolgálja. Elindul a gondolkodás a fizikai törvényszerűségek világából, és hogy hogyan jut el oda, hogy áthatások világába érkezem, ahhoz kell egy közbülső fokozat, a művészet. Például egy énekesnő énekel, és közben tud arra figyelni, hogy ő hogy énekel. Közben. Nem mellette, utána, előtte... Benne. A szellemi iskolázás ezen a művészeti példán illusztrálható. Ha meg tudom tenni, hogy kilépek ebből a fajta egymás mellettségéből, a gyakorlatok, a figyelem felerősítése folyamán, akkor elérkezem egy olyan szellemi-lelki szintre, hogy okvetlenül a béke születik meg köztem és egy másik ember között. Köztem és a kollégáim között. Mert áthatásban élek, nem egymástól elválasztva. Feloldódnak a határok.

Az antropozófia bár tudomány, de csak akkor van, ha csinálják. Ezt nem én találtam ki. Mit kell csinálni? Hát azt a művészetet, amit Steiner csinált, hogy a figyelem fokozásával egyre inkább különböző szintekbe befűrta magát, az egymás mellettség szintje után egy művészi szint-féleségbe, és még tovább, és itt nem arról van szó, hogy amit mi a fizikai életről tudunk, azt el kell dobni... Mert az igaz. De ehhez jön a következő réteg. Ugye, nem egy igazság van, az igazság réteges. És erről a második szintről ugyanazt a problémát, amit az első, fizikai szinten nem tudtam megoldani, meg tudom oldani. Elröpülnek a nehézségek, a korlátokat ledöntöm, ugye, a művészetben ez mindjárt van... ahogy a *IX. szimfóniában*, „mit zord erkölcs szétszakít, testvér lészen minden ember, ott, hol lengnek szárnyaid.” Tehát, művészetten keresztül a szétszakítottság megszűnik. Az első fóruma az áthatottságnak.

Saját lényünk forrása felé

Székelly Anikó: No, a férjem elkezdett könyveket írni, de nem tudta magyarul őket megírni, mert a Kádár-rendszerben ezeket nem lehetett volna kiadni. Egymás után írta a könyveket, egy teljes évet töltött Németországban, Göttingenben, és ott még jobban kiismerte magát a német

nyelvben, és összesen húszegynéhány könyvet írt. Tízet magyarra is lefordítottak belőle. Az írói álneve, hogy ne kerüljön az ÁVH kezébe, Georg Kühlewind. Nagyon sokat írt a lelki-szellemi életről, hogy hogy lehet, hogy az ember a saját lényének a forrása felé törekedjék. Egyre följebb, egyre beljebb. Az ember szellemi lény, aki földi testbe születik. A szellemi forrás ráismer, hogy most igaz, amit beszél a másik. Most védelem alatt vagyok. Most fönnt van tartva a világ. Ez mind a forrás felől jön.

Bóna László: De egy könyvet te is írtál.

Székelly Anikó: Igen.

Bóna László: Mikor, miről?

Székelly Anikó: 2012-ben jelent meg az *Égi lajtorján* címmel a szabad vallásról. Hogy mi lenne az ideális. Hogy kellene ezt igazán tanítani. Mi ez egyáltalán? Erről írtam a könyvem, Németországban is megjelent, Romániában is meg fog jelenni, hogy dicsekedjek.

Bóna László: Szóval, a nincsen Istentől indult az út tizenhárom évesen a szabad vallásig?

Székelly Anikó: Hát, elég nagy az út, igen, és a férjemnek is a húszegynéhány könyve...

Bóna László: De volt egy mondat, arra hadd kérdezzek rá. Azt mondtad, mikor a görög mitológiát említetted, hogy nem vallásosan hittük, hanem tudtuk, hogy van? Valami ilyen volt a mondat, nem tudom pontosan idézni, de ebben már benne volt a szabad vallás, vagy a gyermek vallásossága?

Székelly Anikó: Na most hiába írtam meg a könyvem, próbáltam megint egy lépéssel tovább menni, és ma azt írnám, hogy „az ember szellemi élete”. Mert az, hogy vallásunk van, az azt jelenti, hogy egy szűk területre félre akarom tenni, és ott akarom csak megmunkálni azt, ami az egész élet munkája volna. Mert a régi ember, a sumér, asszír és egyéb régi ember egész élete szakrális volt, a tárgyakat féltő tisztelettel szerette, nem a tárgyat, hanem a mögötte lévő szellemi erőt, ami azt alkotta. És itt azonnal a kisgyerekről kell beszélnem, hogy a kisgyerek áhítata, csodálkozása, a világban való első elhelyezkedése ilyen szakrális. Mert nem azt látja, hogy bejövök a szobába, hanem hatással vagyok egész lényére. A mögöttest látja. Ugye, mi nagyon sokszor, ha bejön valaki, azt érzékeljük, hogy jaj, de hercig, vagy jaj, nem hercig... De ahogy utána... azt nem is tudnám már utána csinálni, mert már nem vagyok kisgyerek. Ez a fajta szellemi lét, amit mi itt beszűkítve próbálunk most vallásosságnak hívni, tulajdonképpen azért indokolt, mert tényleg nem hatja át az életünket a szellem. És addig itt, ebben a fajta, hogy úgy mondjam, árnyékvilágban lesz dolgunk, amíg nem fogja áthatni mindennapi életünket. Addig marad a veszekedés, véleménykülönbség, a véleménykülönbség okozta emberi megkülönböztetés... Mert miért kell azért haragudni, ha valamiben más a véleményünk? És a többi. Tehát, uralja az életet egyfajta nem szakrális felfogása a világnak.

Bóna László: De akkor jól értem, hogy antropozófussá nem attól válik az ember, hogy megérti az antropozófia rendszerét?

Székelly Anikó: Hát igen, az az első.

Bóna László: De utána, ha jól értem, az áthatásban való létezését gyakorolnia kell.

Székelly Anikó: Ezt most, ebben a percben találtam ki. Ez nem tartozik egy ..., hogy mondjam, egy elnevezéshez, hogy „áthatás”. Csak most valahogy így magyaráztam, hogy miféle szellemi-lelki élmény az, amikor az ember emelkedik. Ezt áthatásnak neveztem.

Bóna László: Megtarthatnánk ezt a fogalmat talán.

Székelly Anikó: Jó.

Szellemi tekintet

Bóna László: De ha jól értem, akkor azt, hogy az embert áthassa ez az áthatás, a hétköznapjának minden pillanatát, azt gyakorolni kell.

Székelly Anikó: Ezt gyakorolni kell, igen.

Bóna László: Ami nem csak a művek olvasása, ezek szerint.

Székely Anikó: Igen. Nos, a művek olvasásával is így van, hogy igazán a művet olvasni is úgy lehet, ha az ember olvasás közben egyre inkább megpróbálja azt az utat bejárni, amit Steiner bejárt. A fizikai világtól a figyelem felerősítésével ő fölment egy olyan szellemi-lelki helyzetbe, ahol megismerte a szellemi-lelki erőket. Erről van szó. A szellemi-lelki erők megismerésével együtt a gyereket is megismerjük. Mindenféle szellemi-lelki erő le van írva a könyvben, de hát ez olyan, minthogyha egy puncstorta receptjével akarnék jóllakni. De hát ez nagyon keserves. Azt meg kell enni – és előtte meg kell csinálni.

A kisgyerek egy szellemi létből jön, amikor megérkezik a testébe. És az a furcsa: hozza magával onnan azt a fajta magaslatot, ahonnan jött, mert az első az, hogy megkeresi a tekintetemet. Lehet, hogy egy pár hét eltelik, de ma már sok esetben ez az első napon is megtörténik. Na most ez mit jelent? Szegény kisgyerek, hát nem ismeri még ki magát? Dehogy! Ez azt jelenti, hogy megtalálja azt, ami a legmagasabb rendű a földön. Az az első. Hát teljesen megdőlnek azok az elméletek, hogy az egyszerűből az összetettbe, a kicsiből a nagyba alakulnak a dolgok, és majd mindezt megtanulja. Sokkal többet tud, nagyon sok felnőtt embernek nincs tekintet-kontaktusa.

A szem hordozza a tekintetet, az a fizikai hordozója, és az egész ember fizikuma csak hordozza azt, amit nem látunk. És a megismerés művészete, ha szabad így neveznem a tudati gyakorlatokat, azt szolgálja, hogy olyan dolgokat ismerjek meg, amelyeknek azelőtt sem nevet nem tudtam adni, sem fogalmam nem volt róla, és most egyszerre megszületik bennem mind a kettő. Ez az, ez az. Egész pedagógiánk, tulajdonképpen jó, ha ilyen. Én egyre-másra fedezem fel, mi is lakik ebben a gyerekben. Sokszor egyáltalán nem az, amit megtanultam. A megtanulás arra jó, hogy igenis, megtudjuk azt, hogy milyen mélységben kutatott Steiner a gyermeki szellem és lélek után. Hihetetlen mélységben. Azt a mélységet tanuljuk meg. Nem pont ugyanazt... mert minden eset más.

Steiner pedagógiai könyveiben például le van írva, hogy hát, a nagyfejű gyerek ilyen, kisfejű gyerek olyan, lelkileg, szellemileg. És akkor, ha véletlenül valaki nem gondol arra, hogy minden eset más, akkor azt gondolja, hogy Steiner itten tipizál. Típusokat mutat be. Szó sincs róla! Egy másik könyvében pont azt írja: abban az esetben pontosan ez így volt. És óva kell inteni minden pedagógust attól, hogy a fizikumból következtessen a szellemre. Tehát ne alkosson olyan véleményeket, hogy „kisfej, akkor a fantázia ilyen meg olyan”. „Nagyfej, akkor amolyan.” Fordítva lehet, hogyha fölfedezi, milyen a gyermek fantáziája – akkor gondolhatja, hát persze, hogy ilyen a feje. De fordítva nem. Az egész világunk ilyen, hogy a jelekből akarunk következtetni. Ilyen az orvostudományunk, lélektan, bocsánatot kérek, tisztelet a kivételnek, nem akarok senkit megbántani, de következtetünk, mert nem látunk. Ilyen szimptómák vannak, ez van, tehát akkor ez a baja.

Voltak régi orvosok, én ismertem egyet. Bement a gyerekoszobába, szippantott – kanyaró. Odament a gyerekhez, megvizsgálta – kanyaró. Ez nem követendő példa. Ma rengeteg kiváló pedagógus van, aki régi képességekkel rendelkezik. Az anyák is régi képességekkel, az apák is régi képességekkel rendelkeznek. Megérik, ha a gyerek beteg, megérik, ha baja van, öröme van. Nem erről beszélek. Ezek a képességek elvesznek és elvesztek. Ma tanítani kell a szülőket pedagógiára. Amikor nagyobbik lányom született, elmentem tanulni, hogy kell fürdetni. Szégyen-nyalázat volt a családban fürdetni tanulni másoktól. A lányokkal ez velük kellett, hogy szülessen régen, hogy hogy kell babát fürdetni. Bennem már nem volt meg ez az ősi ösztön. Tehát az ősi ösztönök elmúlnak, újakat kell szerezni, de nem a régiket, hanem egyúttal tudnunk kell, hogy milyen belső erőket mozgósítunk, amikor képességeket szerzünk. Nem úgy van, hogy egyszer csak: „Te jó isten, micsoda képesség született bennem!” Hanem a tudat iskolázása arra való, hogy meg tudom figyelni, hogy mi él bennem, és mivel – ahogy előbb említettem – a legmagasabb teremtő erővel azonos az én szellemi életem, valójában ezt ismerem meg.

Szellem- – szellem, nincs kétféle. Ezért egyúttal a legmagasabb szellemi erők felé irányul minden tudati iskolázás.

Azt is mondhatnánk, hogy az *Ótestamentumban* megtanították arra a zsidó népet, hogy kifelé nézzen. Mózes tanította a mesterségeket, Mózes 4. könyv. Arannyal, ezüsttel, fonállal, fával, rézzel dolgozni tanított. Kifelé néz. Az *Ótestamentumban* nincs szó lélekről, örök élet, fejlődés. És akkor megjelenik Máté, ami meg azzal kezdődik, hogy „te, aki gondolatban vétkezel”. Befelé fordul a gondolat. Ez a kereszténység.

Huszonhét éve van Waldorf-pedagógia Magyarországon, és a pedagógusoknak írt pedagógus meditációt nem ismeri senki. És az úgy kezdődik, hogy „Szellemi tekintet, fordulj befelé bátran”. Ez a pedagógia. Mert, ha azt akarom igazán gyakorlatban tudni, amit elméletben megtanultam, például azt, hogy a gyerek szellemi lény, akkor azt is gondolhatom, hogy ez esetleg nem igaz, ugye? De ha magamban tapasztalom, mi az, hogy szellemi lény, akkor a gyerekekben is felismerem.

A falevél gyakorlat

Székeley Anikó: Na most már ez is elmélet, bocsánatot kérek, akkor csináljunk egy kis gyakorlatot, jó?

Hoztam sok falevelet, szeretném kiosztani. Mindenkinek egyet.

Csak egy példát szeretnék mutatni, hogy el lehet mozdulni a mindennapok bajaitól. El lehet mozdulni onnan, hogy megoldhatatlan problémák vannak. Ezen a szinten, ahol ma az ember él, a fizikai egymásmellettségnek a vallásában csak problémái lehetnek. El kell onnan mozdulni.

Mindenkinek egyet. És nekünk is maradjon egy. Mindenkinek jutott?

A következőt csináljuk meg. Részletekben megnézzük a levelet. Azaz: az ereket. Hogy kapcsolódnak a főérhez, hol halványodnak el, lesznek vékonyabbak, vastagabbak... Most csináljuk meg ezt. Nem kell magamban mondani, hogy mit látok, csak úgy a szememmel, hogy ilyen, olyan. És ha ez megvan, akkor utána ezt mellőzve, az egész levelet egyben próbálom látni. Egyben. Egy egység. Nem az egyik oldalt, másikat – egybe. Nem olyan könnyű... de otthon tovább lehet gyakorolni. És ha ez megvan, a gyakorlat következő fázisa az, hogy a kettőt együtt. Vagyis a nagy levelet oldott, de azért figyelő tekintettel, és ezért a kis részek is fölmerülnek.

Közben elmondom, hogy semmi másra nincs a pedagógusnak igazán szüksége, mint hogy az egész csoportot és az egyes gyereket is lássa. De most ettől függetlenül is próbáljuk meg az egészet és a részleteket együtt... Egy percet, mondjuk, ezt... Most visszamegyünk a részletekhez, mert ez egyszerre nagyon nehéz. Visszamegyünk az egészhez... Most a kettőt együtt...

Köszönöm, tegyük le, és most mindenki próbál arra gondolni, negatív gondolattal, érzésekkel, aki neki ártott. Egy helyzetre, ami neki kellemetlen. Egyetlen egy percet töltsünk azzal, hogy negatív gondolatot hozunk magunkba... Köszönöm szépen, elég. Volt-e olyan, akinek... Illetve, mondjátok el a tapasztalataitokat. Sikerült végre negatív gondolatokat érezni?

Közönségből valaki: Nekem nem.

Székeley Anikó: És másnak? Nem. Mert a figyelem felerősítésével már eloldódtunk a problémák életétől. Egy perc múlva visszaesünk. Most már szerintem sikerülne... Először egy-egy percig, ha gyakorlunk, az egész életet átalakítjuk, mert semmi nincs olyan a világban, ami ugyanakkor nincs a tudatomban.

Ez egy nagyon nehéz fogalom, meg is magyarázom. Nem tudok olyasmire gondolni, ami nincs eleve bennem. Tehát a világban, a tudatban. Tőlem függ, hogy milyen ez a világ. Ha valakit érdekel Steinernek az öt alapgyakorlata, egy kis füzetben elhoztam, a beszélgetés után, akit érdekel, elvehet egyet innen. Öt alapgyakorlat, és a következő lépés ezután a meditáció.

Ezt megtalálja Rudolf Steiner könyveiben, Georg Kühlewind könyveiben, főleg a *Normálistól az egészségesig* című könyvben. Részletesen le van írva, hogy hogy kell csinálni. Ezzel kell erőt szerezni, hogy az ember a figyelemnek olyan fokát tudja alkalmazni, ami szükséges ahhoz, hogy esetleg még a meditációval kutasson is.

Steiner leír egy esetet a meditatív módon feldolgozott emberismeretben, hogy meditációval egyszerre föl villan egy iskolai tanárnak egy egész háromhetes epochának a leforgása. Megértette. Belemerült. Részleteiben és egészében ott volt egyszerre előtte.

Szellemi iskolázás

Székely Anikó: Hát, szóval, ilyen kis, bocsánat, piti gyakorlatokon gyakoroljuk ki. A meditáció és a többi gyakorlat is mindig tudatosan fölfelé vezet a gondolkodás, érzés és az akarat forrása felé. Ha nem arra felé vezet, hanem valamiféle testi vagy lelki jólét felé, akkor nem világos az az út, amin megyek. Fölfelé kell menni. Még akkor sem biztos, hogy sikerül. Ez olyan dolog, hogy ha nekem jó a hármas számtanból, akkor lehet, hogy még egyes sem lesz. Ha ötös akarok lenni, esetleg sikerül bármi is.

Tehát ez a kis szellemi lény, aki testbe öltözve érkezik meg, nincsenek fogalmai a világról, úgy érintkezik a világgal, hogy a behatását nem akadályozza fogalmakkal. A felnőtt akadályozza fogalmakkal. Most nem azt mondtam, hogy nincs szükség rájuk. De egy kisgyereknek...

Az én kisfiam hároméves volt, és a Lánchíd körüli szobrokra azt mondta, „kőbácsi, kőnéni, kőbácsi, kőnéni...” Mire meg én, ugye, az okos felnőtt, mondom, hogy „kisfiam, szobor”. És a gyerek: „Ja, szobor...”, és lejátszotta, hogy mi történik benne.

A Waldorf-óvodában nem tanítják éveig, hogy melyik a százszorszép, tulipán, hóvirág... de becsülik. Körbejárják. Babi óvodája földszinten helyezkedett el, és az emeleten állami óvoda volt, és én tanúja voltam annak, hogy milyen különbség volt a virágokkal való bánásmód között. Azok mindent tudtak, ez a százszorszép, ez a tulipán, de a Waldorf-óvoda... bámulta.

Az, hogy a világ behat, és hogy ne legyen akadálya ennek a behatásnak, ahhoz szükséges, hogy az észleléséhez nem tud fogalmakat adni. Tehát, ő kezdetben nem tudja, hogy ez asztal vagy az baba. Ez is érzésként hat rá. Igazi észlelés akkor születik, mikor a fogalom is már megszületik hozzá. Ő maga is, tulajdonképpen messziről, fölülről észlel valakit, nincs bent az öntudata a „sajáttest-érzésében”. Nem érzi a testét. Nem érzi, hogy „én ebben a testben vagyok”. Ént se érez, testet se érez. Van kisgyerek, aki második személyben beszél magáról, van olyan, aki harmadik személyben. Na most, amikor megtörténik az, hogy „én vagyok”, vagy közeledik az az időszak, akkor tulajdonképpen lejátssza azt, amit minden nagyobb tradíció bűnbeesésnek nevez. Összetéveszti magát egy testi lényel, a szellemi lény összetéveszti magát azzal a testi lényel, akibe költözött. Nem a szellem a testi lény. Összetéveszti, ahogy Ádám, amikor az Úr hívta őt, hogy „Ádám, hol vagy?": „Elbújtam, mert mezítelen vagyok”. Akkor már ő volt a mezítelen. Régebben fölülről nézte az érző lelke, az ő élősége, az ő teste össze volt kapcsolva egy azt kívülről néző tudattal. Az ő énje nem volt összekeveredve ezekkel a testekkel. A bűnbeesés következtében a testi lényel azonosította magát. Ez történik a kisgyerekkel is, és az ő szabad figyelme, amelyik mindenfelé tud fordulni, mindent magába tud fogadni, még egy anyanyelvet is a grammatikával együtt, csorbát szenved. A figyelem jó nagy része életfogytiglan testhez van kötve. Mi nem tudnánk már egy anyanyelvet megtanulni azon a módon, hogy nem is beszélnek nekünk nyelvtanról. Sőt a gyerek kitalálja a nyelvtant. Olyan fordulatokat mond, amit nem is tanítottunk, nem is használtunk. Tehát a szabad figyelem így egészen elvész. És a szellemi iskolázás arra való, hogy visszaszerezzük, testfüggetlenné tegyük a figyelmünket, mert ez egyben egy óriási nagy egoizmust is jelent. Testhez kötött figyelem –

én, én, én. Ki kell lépnünk. Oldódni kell. Átjárhatóvá tenni. Így megszűnik minden emberi probléma is.

A kisgyerek vallásos élete és a mese

Székelly Anikó: A kisgyerek vallásos élete, az ő szakrális érzékenysége az első években, amikor megszűnik, ugyanúgy, ahogy az emberiségnél megszűnt, akkor ne akarjuk ezt pótolni. Fogalmakkal, felnőtt fogalmakkal. Isten-fogalommal. Nos, azt talán jó tudni, hogy sokkal tovább él benne az a tudás, az az érzékenység, hogy fent van tartva a világ, hogy jó benne lenni, hogy értelem van a világban. Ez mind vallásos élmény. A csodálkozás és az áhítat, ami, ha nem maradna meg mint csökevény a felnőtt korra, akkor nem lenne se művészet, se tudomány. A középkor nagy gondolkodói mind azt írják, hogy előbb csodálkozni kell, utána következik a gondolkodás fázisa. Hát ma ettől messze vagyunk, képzeljétek el, hogyha a parlamentben azt mondaná valaki, hogy várjatok, előbb csodálkozom, aztán mondok véleményt. Nem megy ez ma. Hogy ezt fenntartsuk, ezt a csodálkozást, ezt az áhítatot, hadd mondjam, ezt csak a saját csodálkozásunkkal is átítatva tudjuk fenntartani. Nem tudom azt csinálni, hogy a gyerek áhítatos mellettem, de én nem, nem, nem. És akkor a gyerekben elvész az áhítat, ugye, kiderül, hogy csúnya szavakat is használ már az óvodában, s egyebek, ugye. ... a dackorszak... Ami megint csak egy én-tudat megerősítését szolgálja, a gyerek ego-tudatát, ahogy testhez köti magát.

A mese az, ami azt a tudatot egy kicsit fenn tudja tartani a gyerekben, amelyik egész kicsi korában a szakrális élményhez tartozott. És ezt onnan is lehet tudni, hogy amikor elkezdődik egy mese, akkor a gyerek olyan testhelyzetbe teszi magát, mint ami kétéves korában volt. Még az ujját is néha beveszi a szájába, holott már régen nem szopja az ujját. Vissza akar menni abba a szakrális légkörbe.

A gyermek élete először egy tárgyi világban való megkapaszkodással kezdődik. Ugye, ha képekről mesélünk akkor lassan megyünk el olyan világba, ahol már nincs kapaszkodója. És addig én felnőtt, dolgozom magamon, hogy úgy tudjak mesélni, hogy pont most alkotom, pont most jelen vagyok a mesében. A jelenlét az a pillanat, amikor az ember fölemelkedik a múlt és jövő világából. Fizikai világban nincs jelen. Nem abban van jelen.

A mese élménye szakrális élmény, és a tudati gyakorlatok élménye, hogy én jelen vagyok. Hogy nincs múlt. Hogy nincs fájdalom. Hogy nincs ellentét. Hogy meg van oldva. És ha fokozom, akkor ezzel az erővel megismeréshez, tapasztaláshoz is juthatok. Amikor a gyereknek teljesen kialakul a fizikaitól független fantáziavilága, például olyat játszik, hogy a semmiből falut épít, akkor iskolaérett, akkor független tud lenni, minden támasztól független gondolkodásra érett.

Amikor a biológiai erők elvégezték a munkájukat a kis csecsemőn, a gyomrot a megfelelő állásba helyezték, kialakul a tüdő, meg ez, az, amaz... felszabadul egy csomó biológiai erő. Az „élőségi erők”. A szellemtudomány éteri erőknek nevezi, de én azért szeretem nem pont úgy hívni, hogy kicsit meg kelljen nekem dolgozni, hogy az értelmét hozzam magamban elő, ne csak egy szót. Tehát ezek az élőségi erők felszabadulnak a biológiai munka alól, és visszaváltoznak szellemi erőkké. Mert szellemből jöttek, átalakultak biológiaiává, hogy én éljek. Visszamennek szellemi erőkké, és az én rendelkezésemre állnak. Ettől tudok felállni, beszélni, gondolkodni.

A szellemtudomány ír erről, hogy hétéves korban aztán egy nagy-nagy lendülettel létrejön az első fázissal a szellemi erők felszabadulása, lehet emlékezni, lehet tanulni, lehet engedelmessé válni... és életfogytiglan szabadulnak fel öt-hét évenként erők. Hogyha az ember öreg, már semmi biológiai ereje nincs, és ha nem használta föl a felszabaduló erőket, akkor jön a neurózis, a depresszió, és még sok minden egyéb. Ha felhasználta, akkor rendben van. Ha

nem használta fel, akkor vannak ezek az erők, és mit csináljanak? Hát lelki formákat öltenek ... Nagyon sok lelki problémának az a rugója, hogy nem használjuk fel a szellemi erőket megismerésre. Szellemi erő, tehát szellemi módon való felhasználás.

A múlt században divat volt a neurózis, ebben a században divat a depresszió. Na most mivel a gyerek utánzó lény, ha én, a pedagógus, aki végeredményben azért vagyok körülötte, hogy a szabad erőit foglalkoztassam, ha a saját szabad erőimet nem foglalkoztatom, kutyafülét sem ér az én jószágos akaratom, hogy ő tanuljon, hogy ő előrébb jusson. Nem kell egy szót sem szólni. Csinálja velük, és a gyerek csinálja utána.

Miért kell itten vallásos nevelés? Elsősorban azért, mert nem szakrális az egész élet, nem az élet minden pontján éljük meg a szellemi világhoz való tartozást, csak egy elkülönített sarokban. Szabad vallás, ahol nincs pap, nincs felekezet, nincs templom...

A gyerek feloldódik az én mese-tapasztalásomban. Erről sokat lehetne beszélni, hogy jut az ember ahhoz, hogy igazából tapasztalja a mesét. Mert ha nem teszi, akkor nem kaland a mese a gyerek számára, hanem valami, amit a néni olvasott, és most elmeséli, ugye. Azt lehet csinálni, én úgy mondom el, hogy kaland. Hogy csinálom ezt? Otthon a mesehóst elképzelem, egy jelenetet elképzelek. És ahogy elképzelem, lassan-lassan halványodnak a képek, mert idő mindig van. Az a három perc, amiben ezt csinálom, végtelen legyen. Tehát, lassan halványodnak a képek, és ott maradok, teljes figyelemben, figyelem, hogy hogy halványodnak a képek, nem is olyan egyszerű, és akkor egyszer csak érzem, hogy mi kondul meg a szívemben. Csak az érzésre figyelek, élek az érzésben... És akkor másnap úgy tudom elmondani az érzés-tapasztalást, hogy a gyerek úgy érzi: most született meg valami.

Bóna László: Hát azért itt leírtunk egy hatalmas ívet. A múlt feneketlen kútjától...

Székelly Anikó: ... a jövő feneketlen kútjáig...

Bóna László: És a jelenlét erejéig, ami túl megy múlton és jövőn.

A bennünk élő láthatatlan

Bóna László: Hogy látod a jelenlegi helyzetét az antropozófiának? Szép, rózsás, kibontakozó, gyönyörű és jövőbe vezető, és egyre virágzóbb, vagy a terjedéssel együtt jár az, hogy bizonyos nehézségek is adódnak, vagy... hogy látod a jelent, hogy látod a jövőt? A Waldorfban, az antropozófiában, a pedagógiában, szellemi hagyományban?

Székelly Anikó: Azért nehéz erre felelni, mert folyamatban vagyunk. Tehát, ha vannak hullámvölgyek, lehet, hogy annak a mélyéből támad föl egy olyan impulzus, ami magával viszi megint azt a sok embert, aki ahhoz kapcsolódott. És van, amikor nem történik ez meg. Olyat is hallottam, hogy azokban az országokban, ahol vértelen forradalom menetében változtak meg politikai rendszerek, ott mind a mélyben antropozófiai munka volt. Mivel egy olyan területen dolgozunk, ahol áthatás van, tehát ha én csinálom valamit, ami pozitívum az életben, akkor, ha a másik embert ez éri, fölébred. Ha valaki ott dolgozik, ahol a másik „alszik”, akkor őt egy „alvó” állapotban éri a másik embernek egy fejlettebb, előrehaladó tevékenysége, és jobb lesz annak az élete attól, hogy a másik megtett már egy csomó mindent. Tehát, ha átérezzük, hogy egymáshoz tartozunk, akkor, ha előjön, hogy egy munkahelyen ellentétek vannak, akkor az áthatásnak a gondolatával az egész szituáción lehet segíteni. Ha csak nekem van egy ilyen gondolatom, és a másiknak nincs, akkor észre fogja venni, hogy nem állok be az ide vagy az oda erők közé, hanem valahol máshol nézem meg az ügyet.

Na most az, hogy a praktikus életben az antropozófia megjelenjen, azok a kísérletek megdőlnek, amikor valaki be akarja vinni. Ha valaki belső munkát végez, akkor az behatol az életbe. Nekem sok tapasztalatom van erről, sőt, az is a tapasztalatom, hogy aki belső munkát végez, fölismeri a másikat, aki szintén belső munkát végez, és jól tudnak tovább együtt dolgozni. Szellemi létből származunk. Minden problémánkat csak a szellem segítségével tudjuk

megoldani. Hosszú idő kell ehhez, megszenvedni az ember. Nem találja. Félreérti. Visszautasítja. De hát... folyamat van, és bármely percben megint kiragyoghat minden.

Steinernek is nagyon sok csalódása volt. Nagyon sok csalódása volt, nem beszélve arról, hogy az első szellemtudományi főiskolát felgyújtották. De a munkatársakkal is voltak nehézségei, igen. Amellett soha nem lehet arra hivatkozni, hogy nekem volt egy tapasztalatom, ha ebben a percben, most, nem dolgozom magamban, nem állok a magaslaton. Ebben a percben is, igen. Gábor Miklós ötszázszor is eljátszotta Hamletet. Mindennap új inspirációt kellett magából merítenie. Nem unta. Soha nem unta. És a zongoraművész, aki játssza a *Holdfény-szonátát*, nem mondhatja, hogy „na, már háromszor játszottam, már unom”. Amit teszek, azon a szinten tartom meg magamban, hogy él bennem, itt bent. És az óvónő, a tanítónő azon a szinten van, hogy él benne, él benne a gyerek, él benne önmaga megismerése, azoknak a lelki-szellemi erőknek a megismerése, amit a gyakorlatok között megszeresz. Látom, hogy hogy gondolkodom, érzem, hogy hogy érzek, akkor érzem, hogy a gyerek is mit csinál. Ezt nem lehet csak könyvből. Nagyon sokat jelentenek a könyvek, de nem a könyvekből kell tanulni, meg kell valósítani. Mint a receptet. Egy ebéd főzéséhez szellem és lélek kell. A legkisebb része az, hogy odateszem a lábost, és összekavarom. A szándék – a program; a lélek, a szeretet, a kedv hozzá: láthatatlan történet a főzés mögött. Minden mögött sokkal nagyobb a láthatatlan világ, mint a megjelenő. És ezt a láthatatlan világot kell gyógyítani, támogatni, növelni, gyakorolni.

Ennyit akartam mondani.